

Aarni Erä-Esko 1923–2017

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen työjäsen, filosofian tohtori Aarni Erä-Esko kuoli 31.8.2017 Helsingissä 94-vuotiaana. Hän oli syntynyt 3.8.1923 Lappeella, mutta muutti jo lapsena perheensä kanssa Viipuriin. Koulunkäynti Viipurin suomalaisessa lyseossa katkesi talvisotaan. Sotapalvelukseen hän astui vapaaehtoisena jo 17-vuotiaana vuonna 1941. Sodan aikana hän haavoittui kahdesti, Lampaalanjärven ja Viipurinlahden taisteluissa. Sotilasarvoltaan hän oli luutnantti.

Ylioppilaaksi Erä-Esko pääsi Lappeenrannan Lyseosta 1945. Opinnot hän aloitti Taideteollisuuskoulun piirustuksenopettajien valmistuslinjalla, mutta siirtyi pian opiskelemaan arkeologiaa, taidehistoriaa ja kansatiedettä Helsingin yliopistoon. Filosofian kandidaatiksi hän valmistui 1954, filosofian lisensiaatiksi 1964

ja filosofian tohtoriksi 1965. Väitöskirja *Germanic Animal Art of Salin's Style I in Finland* käsittelee skandinaavista eläinornamentiikkaa ja se julkaistiin yhdistyksen aikakauskirjassa (SMYA 63). Väitöskirja hyväksyttiin arvosanalla laudatur. Helsingin yliopiston dosentiksi hänet nimitettiin 1968 ja Turun yliopiston dosentiksi 1973.

1940- ja 1950-luvuilla arkeologien ura käynnistyi lähes poikkeuksetta Muinaistieteellisen toimikunnan esihistoriallisella osastolla, niin Erä-Eskonkin kohdalla. Kuten arkeologian opiskelijat yleensäkin, hän työskenteli jo opintojen varhaisessa vaiheessa, vuodesta 1947 lähtien alan kenttätöissä. Ensimmäiset omat inventoinnit kohdistuivat Pälkäneelle, Nokialle, Pirkkalaan, Tyrvälle ja Karkkuun. Vuosina 1947 ja 1949 hän oli mukana C. F. Meinanderin johtamilla kivikautisten asuinpaikkojen kaivauksilla Dragsfjärdissä ja Lappeella sekä vuosina 1948 ja 1949 Jouko Voionmaan johtamilla muinaislinnojen kaivauksilla Hattulassa, Sääksmäellä ja Lammilla. Varhaista kokemusta arkeologian alalla tapahtuvasta kansainvälisestä yhteistyöstä edusti työskentely v. 1950 Universitetets Oldsaksamlingenin kaivauksilla Norjassa. Vuosina 1950–1955 hän osallistui mm. Aulangon ja Junkarsborgin muinaislinnojen tutkimuksiin. Vuonna 1952 hän oli mukana Ella Kivikosken johtamilla Sääksämäen Toppolanmäen kaivauksilla. Vuodesta 1950 lähtien Erä-Eskolla oli eripituisia apulaisamanuenssin ja amanuenssin viransijaisuuksia myös historiallisella osastolla.

Vuonna 1953 hän sai vastuulleen Pohjois-Suomen voimalaitosrakentamisen johdosta toteutettavien laajojen arkeologisten inventointien ja kaivausten organisoimisen, joka työllisti häntä lähes kymmenen vuoden ajan. Tällöin hän osallistui myös itse inventointityöhön, mm. vuonna 1954 Kemijoen Valajaskosken alueella Rovaniemen Niskanperässä. Laajuudeltaan, kattavuudeltaan ja tutkimusmenetelmiltään Oulujoen, Kemijoen ja Iijoen alueella tehdyt tutkimukset edustivat täysin uutta ilmiötä Suomen arkeologiassa, ja sieltä kerättyä valtavaa tutkimusaineistoa on hyödynnetty mm. opinnäytetöitä tehtäessä ja tieteellisten artikkeleiden ja paikallis- ja maakuntahistorioiden kirjoittamisessa sekä luonnollisesti myös Suomen esihistorian kokonaiskuvan selvittämisessä.

Oltuaan kymmenisen vuotta määräaikaisissa työtehtävissä Muinaistieteellisen toimikunnan palveluksessa Erä-Esko sai 1958 vakinaisen amanuenssin viran sen esihistoriallisella osastolla ja 1971 intendentin viran samalla osastolla. Varsinaisen virkatyön ohella Erä-Eskon uraan sisältyy 1960-luvulla useita jaksoja, jolloin hän oli virkavapaana omaa tutkimustyötään varten erilaisten apurahojen, mm. kolmi-vuotisen Alexander von Humboldt-Stiftungin stipendin turvin.

1.3.1972 Muinaistieteellinen toimikunta lakkautettiin ja tilalle perustettiin Museovirasto. Erä-Eskon nimike pysyi edelleen intendenttinä, mutta esihistoriallisesta osastosta tuli viraston tutkimusosaston esihistorian toimisto. Vuonna 1976 hänestä tuli esihistorian toimiston toimistopäällikkö, mistä virasta hän jäi eläkkeelle 1988. Vuosina 1986–1988 hän ei kuitenkaan enää osallistunut virkatehtävien hoitoon, vaan teki omaa tutkimustyötä Suomen Akatemian vanhempana tutkijana.

Muinaistieteellisessä toimikunnassa ja myös Museovirastossa intendentin vastuulla oli arkeologisen arkiston ja esinekokoelmien hoito. Organisaatiouudistuksen myötä Museovirasto sai Nervanderinkadulta uudet toimitilat, joihin muutettiin syksyllä 1973. Valmistautuminen muuttoon Suomalaisen Yhteiskoulun koulukäytöstä vapautuneisiin, peruskorjattaviin toimitiloihin aloitettiin hyvissä ajoin. Erä-Eskon toimesta käynnistettiin ja toteutettiin kaksi suurhanketta, esihistoriallisten kokoelmien ja arkeologisen tutkimusarkiston uudelleen järjestämisen. Esinekokoelmien aikaisemmasta maakuntajaosta luovuttiin ja arkeologiset löydöt järjestettiin numerojärjestykseen, kivikausi ja metallikaudet erikseen, jolloin ne voitiin muuton yhteydessä sijoittaa suoraan omille paikoilleen kokoelmatiloihin. Arkistoaineisto luetteloiitiin ja järjestettiin kunnittain. Lisäksi arkistoon palkattiin vastuullinen tutkija, arkistonhoitaja, jollaista ei aikaisemmin ollut.

Aarni Erä-Eskon tieteellisessä tutkimustyössä voi havaita kaksi painopistealuetta, toisaalta muinaisjäännostojen suojelusta lähtevä tutkimus, toisaalta varsinaisen oma, skandinaaviseen eläinornamentiikkaan kohdistuva tutkimusintressi. Kenttätöitä hän silti teki Pohjois-Suomessa vielä 1970-luvullakin, mm. Pelkosenniemiellä Kemihaaran voimalaitosrakentamisen ja vesiensäännöstelyn Inarinjärven alueen muinaisjäännostoihin aiheuttamien tuhojen takia. Viimeisiksi arkeologisiksi kaivauksiksi jäivät vuosina 1981–1982 Isonkyrön Leväluhdan suokalmistoalueella tehdyt tutkimukset.

Suuren yleisön tietoon Pohjois-Suomen rikas muinaisuus tuotiin hänen aloitteestaan ja johdolla toteutetun, maassamme siihen asti suurimman arkeologisen näyttelyprojektin avulla. Kemijoen alueen muinaisuutta 8000 vuoden ajalta valottavan näyttelyn komissaarina toimi Aarni Erä-Esko ja sen toteuttamiseen osallistui useita Lapin kaivausten kenttätöissä ja tutkimuksissa mukana olleita nuorempia arkeologeja. Näyttely avattiin Rovaniemellä 1974, ja se oli seuraavana vuonna esillä Helsingissä ja Tukholmassa. Tukholmassa näyttelyyn liittyi myös Pohjois-Fennoskandian esihistoriaa käsitellyt tieteellinen symposiumi. Lapin maakuntamuseon perusnäyttelyksi näyttely oli deponoituna vuosina 1976–1981.

Näyttelysuunnittelun yhteydessä syntyi ajatus myös syvällisemmän tutkimushankkeen toteuttamiseksi. Tämä kuitenkin kariutui rahoitusvaikeuksien johdosta. Vasta 1990-luvulla käynnistyi Helsingin yliopiston arkeologian laitoksen toteuttama laaja tutkimushanke *Early in the North*. Sen tulokset julkaistiin 2004 Muinaismuistoyhdistyksen Iskos-sarjassa. Julkaisu on omistettu Aarni Erä-Eskolle hänen 80-vuotissyntymäpäivänsä johdosta, ja siihen sisältyy myös Erä-Eskon bibliografia.

Ehkä taiteellisen lahjakkuutensa vaikutuksesta Erä-Esko kiinnitti jo varhain huomiota Suomen rautakauden esineistönsä esiintyviin koristelutyyleihin. Tutkimuksissaan hän yritti laajasti tulkita kuva-aiheiden ikonografiaa ja symboliikkaa hakien esikuvia ja vastineita Euroopasta ja Lähi-Idästä. Vaikka hänen tieteellinen tuotantonsa on varsin suppea, se osoittaa laajaa sivistystä ja monipuolista ideahistoriallista syventymistä.

Ensimmäiset tieteelliset artikkelit ilmestyivät jo ennen hänen valmistumistaan 1954. Artikkelissa *Sutton Hoo and Finland* (1953) Erä-Esko esitteli lyhyesti kansainväliselle tiedeyhteisölle Sutton Hoon esineistön ja Isonkyrön Pukkilan kalmistosta löydettyjen esineiden tyyllisiä yhtäläisyyksiä. Kuvituksessa hän osoitti ilmeisen kykynsä tulkita germaanisen eläinornamentiikan sommittelua tunnistaen eläinten eri osat.

Väitöskirjassaan *Germanic Animal Art of Salin's Style I in Finland* (1965) Erä-Esko jätti tyylin II sikseen keskittyen Suomesta löydettyjen tyyli I -esineiden tyylliseen alkuperään. Hän kumoo ajatuksen tyylin skandinaavisesta alkuperästä ja painottaa anglosaksilaisia lähtökohtia ehdottaen sikäläisten käsityöläisten valmistaneen koruja paikallisesti Skandinaviassa ja Suomessa. Suomen aineiston perusteella hän erottaa viisi eri koruseppää ja neljä eri tyyli variaatiota. Tutkimus herätti laajaa kansainvälistä huomiota, eivätkä kaikki hänen päätelmänsä saaneet yleistä hyväksyntää. Teos on kuitenkin edelleen arvokas Suomen tyyli I:n esineistöä käsittelevä korpus.

Seuraava laaja tutkimuksen aihe oli Salinin tyyli II, jolla hän oli alun perin aloittanut tutkijauransa. Aihepiiri tuotti joitakin varsin mielenkiintoisia artikkeleita, jotka pohjautuivat eri kansainvälisissä yhteyksissä pidettyihin esitelmiin. Näissä hän pohti mm. laajemmin löytöjen kontekstia. Yhteistyössä Leena Tomanterän kanssa hän osoitti (1973) Köyliön Kjuloholmin haudan A 5 miekan ponnen olleen huomattavasti itse miekkaa vanhempi ja päätteli sen edustaneen perintökalleutta, joka myöhemmin oli kiinnitetty uuteen miekkaan. Kahdessa Vesilahden Kirmukarmun kalmistoa käsittelevässä artikkelissa (1981, 1983) Erä-Esko kiinnitti huomiota paikannimeen ja tulkitsi sen Kirmun eli skandinaavisen Germunderin kalmistoksi. Paikannimestä ja runsaasta skandinaavisperäisestä esineistöstä huolimatta hän kuitenkin arveli kalmiston olleen paikallisen mahtisuvun hautapaikka. Erä-Esko uurasti pitkään laaja-aiheisen Salin II -tutkimuksensa parissa, mutta ei pystynyt saattamaan sitä loppuun.

Erä-Eskon enimmäkseen Pohjois-Suomessa suorittamat kenttätyöt ovat antaneet aihetta aivan erisuuntaiseen tutkimukseen. Rautakauden tutkimuksen piiriin voidaan vielä lukea Savukoskelta löydetty kaksi itäistä alkuperää olevaan varhaisen rautakauden käyrätikaria (1969), mutta muut alueen arkeologiaa koskevat julkaisut käsittelevät kivikauden esineistöä ja kenttätöitä.

Vaikka germaanisen eläinornamentiikan piiriin kuulunut tutkimustyö oli hyvin läntisesti orientoitunutta, Erä-Esko osoitti kiinnostusta myös itäisen Euroopan arkeologiaan. Ollessaan Union Internationale d'Archeologie Slave'n Committee Executive'n jäsen hän osallistui aktiivisesti sen kokouksiin pitäen esitelmiä, joissa hän toi esille slaavilaisen kulttuurin vaikutusta Karjalan rautakauden kulttuurin syntyyn ja kehitykseen korostaen erityisesti Novgorodin kulttuurin kukoistuksen merkitystä.

Slaavilaisen arkeologian unionin pysyvän neuvoston ja toimenpanevan komitean Suomen edustajaksi hänet nimitettiin 1968. Lisäksi hän oli mm. Lapin tutkimusseuran työntekijänä (vuodesta 1959 alkaen), Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen (1963–1965), ICOM:in Suomen osaston hallituksen jäsen (1968–1976), Deutsches Archäologisches Institutin jäsen (vuodesta 1974 alkaen), Suomen ja Neuvostoliiton välisen tieteellis-teknillisen yhteistoimintakomitean arkeologian työryhmän jäsen (1975–1992) ja Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques'n pysyvän neuvoston jäsen (vuodesta 1976 alkaen). Suomen Muinaismuistoyhdistyksen sihteerinä hän toimi vuosina 1959–1965 ja johtokunnan jäsenenä vuosina 1969–1989. Vuonna 1969 hänet valittiin yhdistyksen työntekijäksi.

Aarni Erä-Esko oli visionääri, jonka ideoille Suomi ja Museoviraston resurssit olivat toisinaan liian vaatimattomat. Toisaalta jotkin toteuttamiskelpoisetkin ideat saattoivat jäädä vaille huomiota hänen särmikkään luonteensa ja ajoittain arvaamattoman esiintymisensä vuoksi.

Hallintovirkamiehenä Erä-Esko oli parhaimmillaan organisaattori ja menetelmien kehittäjä. Maankäytön nopean kasvun aikana 1970-luvulla hän pyrki lisäämään arkeologisen kaivaustoiminnan tehokkuutta kysyntää paremmin vastaavaksi. Tästä seurannut arkeologisten kokoelmien kasvu edellytti maalöytöjen konservoinnin kehittämistä ja sen volyymin lisäämistä. Koska koulutusta ei Suomessa ollut saatavilla, Erä-Esko järjesti arkeologeja ulkomaille oppiin. Kokoelmien dokumentointia parannettiin sekä valokuvaamalla että piirtämällä. Kun lisää vakinaista henkilökuntaa tai toivottua määrärahaa ei saatu, käytettiin hyväksi kaikki tilapäisrahoituksen muodot, työllistämismäärärahat mukaan lukien.

Esihistorian toimiston työnjakoa uudistettiin jakamalla Suomi alueisiin. Alueesta vastaavan tutkijan tehtäviin kuuluivat lausuntojen valmistelu, irtolöytöjen vastaanotto ja kenttätöiden valvonta sekä inventointien yhteydessä tehtyjen kuntakohtaisten muinaisjäännosluetteloiden täydentäminen uusilla tiedoilla. Nämä olivat myöhemmin pohjana muinaisjäännosrekisterille. Arkistosta vastaavan tutkijan tehtävänä oli arkiston järjestyksestä ja kunnosta huolehtimisen lisäksi myös sen palvelun kehittäminen. Arkistomateriaalien kestävyys ja kartta-aineistojen ajantasaisuus olivat Aarni Erä-Eskolle tärkeitä siinä missä suuremmatkin asiat.

*Paula Purhonen
Marianne Schauman-Lönnqvist
Leena Söyrinki-Harmo*

Valokuva: Museoviraston kuvakokoelmat